

Иван М. БЕЦИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЈУЖНОМОРАВСКА БАНКА – НИШ (1894–1929)**

Апстракт: По стицању независности Краљевина Србија желела је да своје османско наслеђе што пре напусти, а као вид европеизације уочљива је жеља за економским развојем и прихватањем европских стандарда у финансирању привредних субјеката. Како држава није располагала довољним финансијским средствима, крајем XIX века основан је читав низ локалних новчаних завода на акционарској основи који су своје невелике капитале улагали првенствено у послове којима су се бавили њихови акционари. Из тих разлога је до Првог светског рата никао велики број банака које су се бавиле индустријским и трговачким пословима. По завршетку рата, оне које су биле у могућности наставиле су са оваквим видом пословања. Међутим, почев од 1923. године осећала се стагнација у индустрији и трговини, а од 1925. године криза је постала очигледна. Новчани заводи који су инвестирали своја средства нашли су се у ситуацији да нису могли да их повуку што је многе од њих одвело у стечај. У раду је, првенствено на основу архивске грађе, представљен историјат једне установе са таквим исходом, што је чини својеврсном „студијом случаја“ и омогућава разумевање „посрнућа“ банака средином двадесетих година XX века.

Кључне речи: Нишка задруга за кредит и штедњу, Нишки кредитни завод, Јужноморavsка банка, циглана, робно одељење, ликвидација.

Берлински конгрес није Србији донео само независност и територијално проширење већ јој је наметнуо и одређене економске обавезе које су биле како у интересу Србије тако и њеног северозападног суседа, Аустро-Угарске. Најважнија од свих обавеза односила се на изградњу пруге која би повезала аустроугарске са османским железницама. Главни део те пруге од Београда до Ниша пуштен је у саобраћај 1884. године, а градња мреже главних српских железница у основи је била завршена до 1888. године (*Историја српског народа* 1994: 18-19).

Српска влада започела је градњу железница са Генералном унијом, француском фирмом која је банкротирала 1882. године. Улагања у железницу била су значајна ставка за буџет Србије, тако да она није била у могућности да уз улагања у наоружање, редовне и ванредне буџетске расходе, улаже и у привредне објекте. Из тих разлога, финансирање привреде преузели су приватни новчани заводи чији

* Виши научни сарадник, becic89@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. 01. 2022. године.

је број од 1884. године са почетком рада *Привилејоване Народне банке Краљевине Србије* 1884. године, рапидно порастао.¹

Попут осталих крајева Краљевине Србије и на југу државе почели су да ничу локални новчани заводи у акционарском облику. У Нишу су од 1885. до 1889. године основана три новчана завода: *Нишка акционарска шпеддионица*, *Нишка задруја за међусобно љомајање и шпедњу* и *Српско јеврејска љрајовачка задруја* (Бецић 2021: 254), да би до краја века, 1894. године, била основана *Нишка задруја за кредити и шпедњу* (*Правила Јужно-Моравске банке* 1921: 26).

Успешно пословање и развијање послова *Нишке задрује за кредити и шпедњу* изискивало је већи капитал, тако да је управа ове установе предвидела повећање основног капитала на чак милион динара, што је била сума коју у Србији није имала ниједна банка ван престонице. Попут других новчаних завода и у случају ове установе уплата главнице била би извршена по колима. До момента када је министар народне привреде 10. марта 1908. године одобрио нова правила овог завода, уплаћено је 200.000 динара, подељених у 2.000 акција од по 100 динара. Планирано је да се по одобрењу правила уплати још 3.000 акција, а годину дана по потврђивању уплате, још 5.000 акција (*Правила Јужно-Моравске банке* 1921: 3-5). Царински рат, а потом Балкански ратови и Први светски рат, онемогућили су планове банчине управе.

Промену правила пратила је и промена имена установе, тако да је њен званични назив од 1910. године постао *Нишки кредитни завод*. Према правилима, ова установа обављала би банкарске и мењачке послове; вршила би есконтовање и реесконтовање меница и других тражбина; давала зајмове и кредите на пољопривредне производе, примала исте на сместиште и издавала варанате; примала новац на штедњу по уложним књижицама и текућим рачунима; примала разне депозите на чување и руковање, или само на чување; издавала и исплаћивала чекове и бонове; вршила наплату и исплату; куповала и продавала валуте, племените метале, ефекате, девизе и домаће менице; посредовала путем агентурских и комисионих послова; посредовала и учествовала у емисији зајмова; учествовала или оснивала индустријска и грађевинска предузећа у границама Краљевства; давала зајмове на непокретна добра (*Правила Јужно-Моравске банке* 1921: 7-8).

Управни одбор *Нишкој кредитној заводу* састојао се од пет чланова бираних на пет година, док су Надзорни одбор чинила три члана, бирана сваке године. Подела зараде предвиђена је тако да се од чисте добити одваја: 10% резервном фонду, 5% фонду за отпис сумњивих потраживања, 8% на име тантијеме члановима Управног одбора, 2% члановима Надзорног одбора, 4% чиновницима, док би се остатак од 71% стављао на располагање скушптини акционара (*Правила Јужно-Моравске банке* 1921: 9-25).

До избијања Првог светског рата *Нишки кредитни завод* пословао је без већих губитака. Кредитирао је грађанство, трговце и занатлије и одржавао пословне везе са реномираним новчаним заводима попут: *Београдске задрује*, *Београдској кредитној заводу*, филијале *Банке Андрејевић и Комј.*, *Француско-српске банке* и *Управе фондова*. До избијања Балканских ратова *Нишки кредитни завод* завршавао је пословне

1 *Народна банка* отворила је своје шалтере и отпочела редован рад 2. јула 1884. године (*Народна банка* 1934: 7).

године са зарадом, о чему говори дивиденда исплаћена акционарима за 1909, 1910. и 1911. годину.² Успешно пословање ове установе огледало се и у томе да је 1911. године саиздана сопствена зграда за пословање на адреси Обилићев венац 88, у оквиру које су се налазили и локали које је Банка издавала, а у поседу Банке налазио се и плац у Нишавској улици.³

Са избијањем Балканских ратова појавили су се и први губици у пословању јер су смањене могућности у пласирању средстава, па је *Кредитни завод* забележио губитак у 1913. години од 43.571,27 динара. Последњу годишњу скушштину пред избијање Првог светског рата *Нишки кредитни завод* одржао је 16. фебруара 1914. године (*Српске новине* 21. јануар 1914: 8). У првих шест месеци 1914. године Банка је пословала успешно и не само да је анулирала губитак из претходне године већ је забележила и додатни добитак од 27.924,07 динара, који ће касније послужити за упис камате по штедним улозима и текућим рачунима.⁴

Политички смер у коме се свет, а нарочито Европа, кретао од почетка XX века доводио је до сталних сучељавања два постојећа блока, тако да је била потребна само варијанта да би дошло до оружаног сукоба. У својој тежњи да дође до рата који би променио политичку карту Европе и света, пангермански кругови искористили су атентат у Сарајеву као повод за покретање војне силе. Непуних месец дана по атентату, у Бечу је 25. јула 1914. године издато наређење о делимичној мобилизацији војних обвезника против Србије и Црне Горе, које се односило на три армије и осам корпуса са укупно двадесет три пешадијске и три коњичке дивизије (Радојевић и Димић 2014: 103). Свесна озбиљности ситуације, српска влада је по прекиду дипломатских односа са северозападним суседом пренела своје седиште у Ниш, наредила евакуацију Београда и објавила проглас о општој мобилизацији (Митровић 1984: 81).

Прва ратна година није испунила очекивања Блока централних сила када је Балкански фронт у питању, али сама чињеница да је Краљевина Србија била у рату, утицала је да готово сви банкарски послови стану, тако да се рад новчаних завода од половине 1914. године свео на исплату штедних улога појединим улагачима и евентуалну наплату појединих потраживања уколико су то клијенти желели да измире јер је на снази био мораторијум на отплату зајмова. *Нишки кредитни завод* обављао је банкарске послове све до мобилизације, а онда је био принуђен да то обустави, будући да је остао без службеника и чланова управе, пошто су били позвани на војне дужности. У 1915. години рад се огледао у исплати дела штедних улога и наплати шест редовних меница и једне која је била на тужби.⁵ По новчане заводе на југу државе ситуација се драстично променила с јесени 1915. године, када су Србију нападе

2 Архив Југославије (=АЈ), фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије (=65), фасцикла 1340, архивска јединица 2324 (у даљем тексту АЈ, 65-1339-2323), Рачун изравнања Нишког кредитног завода за 1912.

3 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке о раду у 1921. години поднесен на Првој редовној скупштини 19. марта 1922; Рачун изравнања Јужноморавске банке на дан 31. децембра 1922.

4 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишког кредитног завода поднет ванредном збору акционара 15. августа 1920.

5 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишког кредитног завода поднет ванредном збору акционара 15. августа 1920.

још и Немачка и Бугарска. Српска војска евакуисала се из земље, док је окупирана Србија подељена у две окупационе зоне, аустроугарску и бугарску.

У периоду интензивних борби пред окупацију Србије, Министарство народне привреде, које се налазило у Нишу, дало је наређење 5. октобра 1915. године да се имовина новчаних завода евакуише из града и прикључи контингенту *Народне банке*. За овлашћена лица нишких банака по овом питању одређени су Тодор Спасојевић, адвокат и опуномоћеник *Нишкој кредитној заводи* и Манојло Поповић, члан Управног одбора *Нишке акционарске штедионице*. Они су сакупили меничне портфеле, залоге и књиге и 10. октобра кренули за Краљево да их тамо предају *Народној банци*. Ситуација на терену није дозволила испуњење ових намера, тако да су опуномоћеници закопали имовину у Трстенику, сместивши је у лимене сандуке који су потом стављени у храстове сандуке, у којима се иста налазила до краја Првог светског рата.⁶

Окупација је донела велико страдање народа и имовине јер су окупаторе интересовали сви видови економије и производње у Србији, почев од производње хране до инвестиционих објеката у државном и приватном сектору. Сва јавна добра и велики део приватног власништва проглашени су за ратни плен, а конфискације, реквизиције и контрибуције биле су прве мере у остваривању плана економске пљачке Србије. Оне су убрзо допуњене разним акминистративним таксама и посебно монополном на готово све прехранбене артикле. Предмети од племенитих метала, посебно од бакра и златни новац били су законски предмет узапћења, узимања, принудне предаје и то уз предвиђене санкције од стране управних власти Гувернмана. Окупационе власти присвојиле су, пре свега, инвестициона добра, новчане заводе и њихове грађанске депозите, средства из непосредне производње, сва добра јавног саобраћаја. Паралелно су започели са конфискацијама прехранбених извора и затечених залиха хране по млиновима, магацинима, магарама и јавним продавницама, сеоским кошевима (Стојанчевић 1985: 24; Бецић 2019: 211).

Готово сви новчани заводи на подручју Краљевине Србије, осим банкарских, бавили су се и различитим привредним пословима, те су се стога банке јављале као власници низа различитих привредних предузећа. *Нишки кредитни завод* поседовао је фабрику цигала и црепа за коју је 1914. године поручио нове машине, а чију је испоруку омело избијање рата. Поседовање привредних објеката утицало је на то да је ратна штета причињена банкама била осетно већа него што би била да се окупатор користио само банчиним пословним просторијама и покретном имовином која је у њима затечена. Фабрику овог завода експлоатисала је и опљачкала бугарска војска, тако да је причињена штета процењена на 854.400 динара (Бецић 2014: 750).

Завршетак рата није значио и покретање рада новчаних завода. У првом реду, банке су морале да сведу своје билансе за ратне године, прикупе имовину и сагледају даљу могућност пословања. *Нишки кредитни завод* успео је да изведе стање у коме се налазио тек априла 1919. године и проследи га Министарству трговине и индустрије. Немогућност да то ураде раније правдали су тиме да је просторије ове установе заузела и користила британска војска, да је књиговођа Пера Богдановић био болестан већ четири године, да је банчин ликвидатор Адам Адамовић погинуо

6 АЈ, 65-1339-2323, Допис Нишког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 9. априла 1919.

у рату, док је благајник Димитрије Ивковић умро. Завод је новог књиговођу нашао тек 8. априла, али је он одмах прионуо раду и веома брзо израдио банчнин биланс који је проследио ресорном министарству.⁷

Веома брзо по ослобођењу, по закопану имовину нишких банака упућени су Мита Марковић, члан Управног одбора *Трговачке банке* и Т. Кражић, члан Управног одбора *Акционарске штедионице*. Чланови Управног одбора *Кредитног завода*: Сотир М. Поповић, Светозар Р. Рувидић, Милан Т. Стојановић и Алекса М. Слепчевић отворили су сандуке у присуству власти 22. новембра 1918. године. У коферима су се налазиле све заводске књиге, менице, залози, акције, резервни фонд и остало. Иако је унутрашњи сандук био залемљен, влага је ипак пробила тако да је унутрашњост била влажна, документа су била залепљена једна за друге па су се цепала при одлепљивању јер су била иструлела, тако да се на многима од њих нису видели потписи клијената. Од адиђара нађен је један златан прстен, као и зарђали кључеви од касе. У другом сандуку све похрањено било је иструлело.⁸

Биланс за 1915. годину средио је Светислав Димитријевић, књиговођа Општинске нишке. Међутим проблем је настао око сређивања стања за период од 1916. до 1918. године јер је други банчин благајник Мил. Т. Стојановић чинио издатке у овом периоду, а није био доступан *Кредитном заводу* јер се налазио у гарнизонском притвору. Управа се почетком 1919. године обратила команди Моравске дивизијске области са молбом да се Стојановић пусти из притвора ради полагања рачуна, али је командант ове области актом од 11. маја 1919. године одбио тај захтев. Констатован је мањак од 11.827,10 динара код меница услед њихове изbledелости и иструлелости, али се из књига ипак утврдило који су то дужници. Књига улога иструлела је у потпуности тако да се стање могло утврдити из књижица самих улагача у моменту када *Кредитни завод* отпочне са редовним радом.⁹

Од чланова банчине управе током рата умрли су: Никола С. Јовановић, члан Управног одбора и в. д. управника, Горча Поповић, члан и Таса Танић, председник Надзорног одбора, тако да су окрњени Управни одбор чинили: Светозар Рувидић, председник; Сотир Поповић, потпредседник и чланови: Александар М. Слепчевић, адвокат, Димитрије Метларски, трговац и Мил. Т. Стојановић.¹⁰ Чланови Надзорног одбора били су: Милан Митић, председник; Јордан Величковић и Јован М. Нешић.¹¹ У том тренутку највише акција поседовали су: Милан Ђ. Китић, кафеџија (100), Милан Т. Стојановић, трговац (80), покојни Горча Поповић, кафеџија (75), Светозар Рувидић, апотекар (50), Сотир Поповић, кафеџија (50), Димитрије Метларски (50), и Александар Слепчевић (50). Као и код других новчаних завода

7 АЈ, 65-1339-2323, Одговор Нишког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 8. априла 1919.

8 АЈ, 65-1339-2323, Допис Нишког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 9. априла 1919.

9 АЈ, 65-1339-2323, Допис Нишког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 9. априла 1919.

10 АЈ, 65-1339-2323, Допис Нишког кредитног завода Министарству трговине и индустрије од 15. маја 1919.

11 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Надзорног одбора Нишког кредитног завода поднет ванредном збору акционара 15. августа 1920.

и акционари *Нишкој кредитној заводи* већином су били трговци, али је било и кафеџија, стаклорезаца, бакалина, сапунџија, учитеља, грађевинара и књиговезаца.¹²

Ситуација у којој се овај новчани завод нашао стављао је пред акционаре могућност ликвидације и две опције у вези са наставком рада. Како је предратни капитал постао недовољан за пословање, *Нишки кредитни завод* морао је да изврши докапитализацију или да ступи у преговоре и изврши фузију са неким другим новчаним заводом, о чему је банчина управа добила овлашћење од збора акционара. Једини банчин приход у години непосредно после рата био је од издавања локала у банчиној згради, који су доносили годишњу ренту од 6.000 динара.¹³

Банчина управа није успела да оствари договор о фузионисању са неким другим заводом па је одлучено да се основни капитал повећа на милион динара у неколико транши. Обновљен је и проширен рад у циглани, а банкарски сектор отпочео је са радом тек 1. новембра 1920. године, тако да се редовно пословање могло очекивати тек у наредној години. За два месеца рада, *Нишки кредитни завод* забележио је губитак од око 17.000 динара јер је укапиталисана камата на штедне улоге.¹⁴ Од 1921. године овај новчани завод пословао је под именом *Јужноморавска банка*,¹⁵ а први управни одбор установе под новим именом чинили су: Момчило Јанковић, адвокат; Димитрије Метларски, Александар Слешчевић, Ђока Јовановић, закупац поште и Димитрије Станковић, пекар. Надзорни одбор чинили су: Владимир Т. Танић, трговац; Влада Алексић, предузимач и Михајило Јанковић, закупац поште.¹⁶

Своју фабрику цигала Банка је оградилa, а да би иста могла нормално да послује обратила се Одељењу за извршење међународних уговора Председништва Министарског савета са молбом да посредује код фирме *Рауџах* из Герлица да им се испоруче машине наручене пре рата. Послератно стање било је повољно за трговину, па је *Јужноморавска банка* закључила уговоре са филијалом *Прашке кредитне банке*, *Акционарским друшћивом за извоз и увоз Хичкок, Лојд и Коми*. и осигуравајућим друштвом *Шумадија* о заступништву и комисионој продаји њихове робе: колонијалне, гвожђарске, стакларско-порцеланске, мануфактурне, пољопривредних справа и машина за све јужне крајеве. Амбиције *Јужноморавске банке* биле су да се од Ниша створи прави трговачки центар за област Јужне Мораве и Тимока и да се привредницима и становништву понуди роба која би била или јефтинија или по оним ценама које су биле у Београду и Скопљу. Управа Банке је о почетку рада обавестила велики број привредника из целе земље.¹⁷

У наредној години циглана је прорадила, располагала је знатним количинама готових цигала. Банка се опробала и у пољопривредним пословима, али рад са двама

12 АЈ, 65-1339-2323, Списак акционара Нишког кредитног завода који су депоновали своје акције за збор акционара који ће се одржати 29. августа 1920.

13 АЈ, 65-1339-2323, Записник ванредног збора акционара Нишког кредитног завода одржаног 29. августа 1920.

14 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишког кредитног завода поднесен редовном збору акционара 27. фебруара 1921.

15 Станоје Станојевић је промену имена овог новчаног завода сматрао за годину оснивања, па је навео да је *Јужноморавска банка* основана 1920. године. (Станојевић 1928: 189).

16 АЈ, 65-1339-2323, Записник са редовног збора акционара Нишког кредитног завода одржаног 27. фебруара 1921; Записник ванредне скупштине акционара Јужноморавске банке одржане 26. јуна 1921.

17 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на ванредној скупштини 26. јуна 1921.

вршалицама „донео је банци само разочарења“.¹⁸ Јужноморавска банка закупила је магацин у Куманову и отпочела са куповином жита. У својим небанкарским пословима посебно је била задовољна сарадњом са *Акционарским друшћивом за извоз и увоз* из Београда, које им је без обавеза и гаранција отворило велико стовариште гвожђарске, стакларско-порцеланске и друге робе на комисиону продају која је крајем 1921. године износила скоро 300.000 динара. На то да добит ипак буде скромна утицали су проблеми изазвани лошим саобраћајем, кашњењем робе, оскудицом у локалним и способним лицима за продају робе. Ове тешкоће отклоњене су тек почетком 1922. године, а Банка није одустајала од жеље да се Ниш индустријски развије и у складу са банчиним потребама. У жељи да се преобрази изглед Ниша, управа *Јужноморавске банке* подстрекивала је остале новчане заводе да се оснује конзорцијум нишких банака за подизање зграда, али како се у томе није успело, сама је учествовала у подизању „неколико нових и угледних зграда“ у Нишу.¹⁹

Банчино банкарско одељење успело је да среди стање и реши проблеме у вези са несталим меницама и изврши пребацавање меница које су се налазиле у резервном фонду уместо државних хартија од вредности у менични портфељ заменивши их обвезницама 7% Инвестиционог зајма.²⁰ Потраживања клијената која су имала основу су исплаћена, а друга одбијена. Сва потраживања исплаћивана су без отказа, чак и предатна. Крајем 1921. године почели су да пристују улози на штедњу, док је сума на текућим рачунима драстично повећана. До краја године извршене су све оправке на банчиној згради која је била оштећена „нешто од непријатеља још више од пријатеља који су у њој били“. Набављен је потребан намештај, поправљен стари и обезбеђен је потребан канцеларијски прибор.²¹

Августа 1921. године банчина управа склопила је уговор са фирмом *Рожанковски и Друг* из Загреба за израду нових акција. Како је та фирма имала уговор о штампању акција Инвестиционог зајма, до дана сазивања збора нису могли да добију акције. Ово кашњење управа је искористила да наручи додатан контингент акција који ће послужити за повећање капитала на два милиона динара, што би донело уштеду у трошковима. Уплата друге половине капитала извршена је 8. и 9. марта 1922. године захваљујући „пријатељима ван Ниша“ тако да је основни капитал повећан на 500.000 динара, а предложено је његово повећање на два милиона.²²

Позив за скушштину акционара на којој ће доћи до промене у банчиној управи упућен је 22. фебруара 1923. године (*Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа*

18 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке о раду у 1921. години поднесен на Првој редовној скушштини 19. марта 1922.

19 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке о раду у 1921. години поднесен на Првој редовној скушштини 19. марта 1922.

20 Инвестициони зајам био је први зајам расписан у Краљевини СХС. Иако је носио ниску каматну стопу од 7%, банке су га у одређеној мери уписивале да би своје резервне фондове држале у државним хартијама од вредности. Са друге стране, упис акција овог зајма показао је поларитет према потребама државе у њеним покрајинама јер су зајам у Србији уписали „сви они који имају љубави и смисла за ову државу, а то су широки слојеви народа, док су у нашим западним крајевима уписали зајам већином они који су то некако морали чинити, или разне државне установе“. (Белин 1922: 23-24).

21 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке о раду у 1921. години поднесен на Првој редовној скушштини 19. марта 1922.

22 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке о раду у 1921. години поднесен на Првој редовној скушштини 19. марта 1922.

и Словенаца 22. фебруар 1923: 12). У Управни одбор ушла су лица са пребивалиштем и ван Ниша, Коста Р. Живановић, извозник и Љуба Јездић, адвокат, обојица из Београда, док је у Надзорни одбор изабран др Боривоје Бераха.²³ Нова управа одлучила је да се упис акција за повећање капитала на два милиона динара изврши у периоду од 1. до 5. јула 1922. године, с тим да се акције уплате у року од четири месеца. Упис акција извршен је на време, али је новчана криза која је тада наступила спречила брзу уплату. Већина уплата извршена је у позну јесен када се већи послови нису могли предузимати, па стога власници акција другог кола нису учествовали у добити.²⁴

Новчана криза осећала се од половине 1922. године и штетно је деловала на *Јужноморавску банку* јер јој је отежала прибављање већих кредита и утицала на смањивање улога на штедњу. При оваквим условима положај банака додатно је отежан ситуацијом на монетарном тржишту јер је због пада вредности динара *Народна банка* извршила ревизију кредита и они су од 1. јануара умањени за 10%, што је трајало све до тренутка док динар није постигао фактичку стабилност 1925. године (*Министарство финансија Краљевине Југославије* 1938: 239).

Јужноморавска банка није се одлучила, попут неких новчаних завода, за подизање пасивне каматне стопе да би привукла штедише, а потраживања је исплаћивала без отказа. Највише се бавила трговачко-увозним пословима, па је стога проширила у великој мери своје складиште са робом, за које је тек током марта и априла 1922. године успела да добије локале и за кратко време постала је једна од највећих трговачких кућа у Нишу.²⁵ Спремајући се за извоз, Банка је организовала свој житарски конзорцијум, али су забрана извоза која је објављена августа месеца и девизна политика Владе спречиле тај рад у потпуности. Од извозног направили су увозни посао и куповали храну у Бугарској на чему су остварили добит, али је ликвидација послова остала за 1923. годину.²⁶

Обавезе *Јужноморавске банке* према конзорцијуму огледале су се у његовом финансирању при куповини робе за извоз са сумом од три до четири милиона динара. На име позајмљеног новца, Банка је наплаћивала камату од 12% и тромесечну провизију од ½%. Банчини партнери Штерије Томић из Београда и Михајло Стојановић из Ниша били су дужни да своје учешће покрију или интабулацијом имања или гарантним писмима у вредности од 100.000 динара. Од евентуалне добити, *Јужноморавској банци* припадало је 10%, Томићу и Стојановићу по 20%, а осталих 50% другим члановима конзорцијума. Евентуална штета при пословању дељена је идентичним процентом.²⁷

23 АЈ, 65-1339-2323, Записник са Двадесет и другог редовног збора акционара *Јужноморавске банке* одржаног 25. марта 1923.

24 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXII редовном збору акционара 25. марта 1923.

25 У намери да прошири своје пословање *Јужноморавска банка* оглашавала се и у локалним новинама градова у којима је нудила своје услуге. Из ових огласа види се да је кушцима нуђена колонијална роба (шећер у коцкама, кафа, ширинач, зејтин, свеће, сапун, стакло и порцелан, прозорско стакло, чаше и боце, сервиси за ручавање за чај, за белу и црну кафу, тањире, бокали и шоље), гвожђарска роба (све врсте гвожђа, све врсте плеха, ексерс, клинци, کالاј, бакарни котлови и казани за ракију, емајлирано посуђе, електротехнички материјал, жице и цеве, прекидачи, дозне и колена, патентиране ОМ лампе), паутови и друге пољопривредне справе, терисана хартија за кровове, хартија за паковање (*Лесковачки гласник* 4. мај 1922, 4).

26 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXII редовном збору акционара 25. марта 1923.

27 АЈ, 65-1339-2323, Уговор између *Јужноморавске банке* и Конзорцијума за извоз од 30. јуна 1922.

Болна тачка Банке била је циглана јер се земља показала неподесном за ручну израду, а питање набавке машина није регулисано ни током 1922. године. У овој години Банка је добила извршну пресуду у погледу ратне штете, али према важећем закону са њом нису могли да изврше наруџбину машина. Да би циглана успешно радила било је неопходно да се у Нишу отворе већи послови јер се превоз цигала до Београда у тадашњим условима показао као немогућ. Управа је критиковала политику Владе да се цигларима не изађе у сусрет и смање подвозне таксе, док је претходна Влада чак одобрила увоз цигала из Мађарске без царине, па домаће циглане нису могле да конкуришу јефтинијој цигли из Мађарске. Циглана *Јужноморавске банке* налазила се на 4 ½ хектара земље, имала је кружну пећ и две зграде, а у билансу је била представљена са 195.857,23 динара, тако да је управа сматрала да је у добити са њом.²⁸

У 1922. години Банка је давала кредите по текућим рачунима са 12% камате и 1% тромесечне провизије. Управа је интерес од 16% сматрала умереним, с обзиром на новчане прилике.²⁹ Банка је почетком 1923. године кредитирала и зидање зграда, али како је *Државна хидроелектрична банка* слабо одобравала кредите у Нишу, акција зидања зграда готово је престала, па је и она обуставила посао. Да би организовала продају цигала у Београду, *Јужноморавска банка* отворила је филијалу, преговарала о отварању млекаре, постала члан Београдске берзе и добила право да тргује валутом и девизама, као и да издаје гарантна писма у висини свог капитала. Филијала се налазила у улици Кнегиње Љубице на броју 14 и није се бавила банкарским пословима већ је служила да се роба пласира у Београду и извезе из земље.³⁰ *Јужноморавска банка* постала је коресподент банака у Београду: *Прашке кредитне банке*, *Винер банк ферајна*, *Енглеске шировинске банке*, *Српско-швајцарске банке* и *Београдске шировачке банке*. Успоставила је контакте и са хрватском подружницом *Винер банк ферајна* у Загребу, *Лејно банком* из Прага, *Дојче банком* из Берлина, *Банком ди Рома* из Трста и *Американ експрес комисијом* из Њујорка.³¹

Управа је крај 1922. године оценила не само као годину кризе већ и као велику прекретницу јер је заустављен пад динара, који је донекле стабилизован и делимично ојачао. По први пут извоз је достигао увоз, па је спољнотрговински биланс био готово активан. Чим је вредност динара престала да пада, новац у оптицају постао је рећи и скупљи. Дотадашње улагање у инвестиције, посебно у зидање зграда, подизање фабрика и откуп страних предузећа превазишло је финансијску моћ инвеститора у Краљевини СХС тако да су они који су ушли у какву инвестицију са тешком муком и по високим ценама долазили до новца. Повећање вредности новца које се огледало у плаћеној камати приморало је банке да повећају каматну стопу, али се и поред тога новац повлачио из банака јер се под већом каматом пласирао појединцима.

Али, сви они који су узимали новац под условима да нису питали за цену, брзо су дошли до закључка да нови услови рада нису давали могућност да се повећана камата плати и један по један престајали су са радом, тражећи ванстечајно поравнање

28 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXII редовном збору акционара 25. марта 1923.

29 Од 1919. до 1922. године активна каматна стопа кретала се од 7% до 12%. Нагли скок забележен је од 1923. године када се камата кретала између 20% и 24%. (Поповић и Мишић 1929: 60).

30 АЈ, 65-1339-2323, Молба Јужноморавске банке Министарству трговине и индустрије од 17. јуна 1922.

31 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXII редовном збору акционара 25. марта 1923.

са смањењем каматне стопе. То је утицало на власнике капитала да буду обазривији у позајмљивању и крај 1923. године карактерисала је обустава повлачења новца из банака и донекле враћање улога.

Послератни полет Ниша малаксао је у овој години и његова трговина и индустрија налазиле су се у општој кризи. Отворено је ванстечајно поравнање над *Индустријско-прометном банком* и њеном фабриком кожа, као и трговачком фирмом *Браћа Сijanковић и Коми*. Тешке прилике принудиле су и *Нишку задругу* да због своје новоподигнуте фабрике обуће свој биланс закључи са губитком. О новим инвестицијама није се ни размишљало, а повећање капитала *Индустријско-прометне банке* заказано са муком проведено је, али не у пуном износу. *Нишка кредитна банка* дефинитивно је своју централу пренела у Београд где је пословала под именом *Савезна кредитна банка*. Ситни привредници напуштали су варош јер нису имали могућност за зараду, пошто су пропали сви покушаји да се у Ниш привуку инвеститори.³²

Јужноморавска банка нашла је финансијску групу која је јамчила за њу са 2 милиона динара за извођење општинских радова тј. подизања нове електричне централе, успостављању трамвајске линије и развијању водовода и канализације. Општинска управа није разумела значај ових радова и вредност страног капитала, па је одуговлачила са преговорима, док Немачка није обуставила издавање репарационог материјала, па су преговори прекинути и кауција враћена.³³

Најважнији банчин посао обављан је преко њеног увозног одељења од кога се Банка трудила да начини јаку трговачку кућу за целу област Јужне Мораве. Ово одељење постало је чисто банчина својина јер је у 1923. години ликвидирано комисионо стовариште за извоз и увоз *Прашке кредитне банке*. Део акционара био је противник тога да се Банка бави трговином, чега је била свесна и управа. Међутим, управа је сматрала да губици не би могли бити велики докле год би се пословање обављало у опсегу стварних потреба, без спекулација за високу зараду, а ова врста пословања доносила је већу зараду од кредитирања по меницама и текућим рачунима. Од августа до децембра 1923. године Банка је исплатила 1,7 милиона динара по улозима на текућим рачунима, што је било преко 50% улога који су били положени. Без обзира на повлачење половине улога, њихова висина била је 80% већа у односу на претходну годину.³⁴

Узрок оволиког одлива капитала налазио се у негативном писању нишке и престоничке штампе о пословању ове установе, док су банчини повериоци добијали анонимне доставе да су запечаћени сви магацини. Основа ових гласина било је отварање стечајног поступка над *Индустријско-прометном банком* која је *Јужноморавској банци* дувала 150.000 динара (Време 29. децембар 1923: 3). Осим ове суме, *Јужноморавска банка* потраживала је од ове банке део кредита од 60.000 круна

32 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXIV редовном збору акционара 30. марта 1924.

33 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXIV редовном збору акционара 30. марта 1924.

34 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXIV редовном збору акционара 30. марта 1924.

који јој је уступила у Прагу, али је управа сматрала да ове суме нису у могућности да *Јужноморавску банку* доведу у неприлике.³⁵

Амбициозност пословања *Јужноморавске банке* види се из тога што су кредитирали нишку општину са 250.000 динара за пренос материјала по каматној стопи од 12%. Преко филијале *Народне банке* у Нишу вршила је набавке девиза и исплате у земљи и иностранству у суми од 12 милиона динара или милион динара месечно. Банка се повезала и са новчаним заводима из других покрајина. За подручје Јужне Србије сарађивала је са банком „Стара Србија“ из Скопља, па је посредно преко ове усганове била заступљена у готово свим трговачким местима у овом делу државе.³⁶ Банка се није ограничавала на простор источног дела државе, па је постала коресподент *Љубљанске кредитне банке*, највећег словеначког новчаног завода. У Трсту је успосавила пословне везе са банком *Адријатика*.³⁷

Како је градња у Нишу готово у потпуности стала, банчина циглана радила је слабо. Посао у циглани обустављен је августа 1923. године, док је произведени контингент цигала остао да се прода у наредној години. Банка је преко свог житарског конзорцијума лиферовала сточну храну за рачун државе и то је био најуспешнији посао који је у овој години урађен. Током 1923. године Банка је у два наврата повећала камату својим дужницима. На јесен, када је клијентима требао новац, и када су морали да повећавају пасивну камату како би привукли улагаче.³⁸

Иако се раст вредности динара на страни у 1924. години наставио, његова унутрашња вредност није расла тако да је кредит и даље био скуп. Зато су сва предузећа сужавала обим свога пословања и са екстензивног прелазила на интензивно привређивање. И банке су сужавале обим свог пословања и постале су опрезније у давању кредита. Да би утицала на смањење каматне стопе *Народна банка* изашла је са предлогом да сви заводи који су са њом пословали не могу да наплаћују камату већу од 18%, али да зато не плаћају пасивну камату по улозима на штедњу већу од 10%. За овај предлог затражила је мишљење *Удружења банака* из Београда и од свих завода са којима је радила. Филијала *Народне банке* у Нишу одржала је 18. јануара 1925. године конференцију новчаних завода из нишке области на којој су се сви представници новчаних завода изјаснили против предлога у облику у коме је постављен. Сматрали су да прилике у том тренутку нису дозвољавале смањење каматне стопе у мери у којој је то *Народна банка* желела. Изнели су велике жалбе на поскупљење живота од стране саме државе, посебно на велико оптерећење јавним дажбинама. Директор *Јужноморавске банке* одређен је за представника нишке области за евентуалну конференцију у Београду.³⁹

35 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXIV редовном збору акционара 30. марта 1924.

36 Банка „Стара Србија“ основана је почетком 1923. године као концерн новчаних завода са Косова и Метохије и дела трговачког слоја у Скопљу. Временом ће постати најстабилнији новчани завод у Јужној Србији (Бецић 2014а: 412).

37 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXIV редовном збору акционара 30. марта 1924.

38 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXIV редовном збору акционара 30. марта 1924.

39 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXV редовном збору акционара 26. априла 1925.

На збору акционара сазваном за 26. април 1925. године могло се чути да је банчино робно одељење радило је углавном са колонијалном робом, ексерима, клинцима, стаклом и посуђем, али слабије него у 1923. години (*Službene novine* 25. mart 1925: 7).⁴⁰ Део залиха цигала продат је, а ликвидност банке огледала се у томе што су насупротив 2,7 милиона динара улога имала потраживања по меницама, залогима, текућим рачунима у централи и филијали за 3,2 милиона динара. Дуговања повериоцима од 1,5 милиона динара Банка је покривала робом у вредности од 2,5 милиона динара. Ипак, стабилност овог новчаног завода није била у потпуности сигурна тако да је дошло до предлога да се у наредних годину и по дана изврши повећање банчиног основног капитала на 10 милиона динара.⁴¹ Велико оптерећење за *Јужноморавску банку* представљао је и висок порез који је у 1924. години износио 112.651,25 динара, што је било драстично повећање у односу на разрезани порез за претходну годину, који је износио 46.461,90 динара.⁴²

Почевши од 1925. године, у Краљевини СХС осећала се привредна криза. Смањење извоз значио је и смањивање куповне моћи сељака, који је као главни потрошач утицао на то да градска привреда (индустрија, трговина, занатство) западне у озбиљне проблеме у погледу ликвидности. Индустрија, као привредна грана у којој се уложени новац враћао тек на дуге стазе, није успевала да дође до кредита, којих је било тешко наћи и за краткорочне позајмице. Услед ризичних и неликвидних послова, дошло је до пораста улога на штедњу у новчаним заводима, а главни клијенти постали су земљорадници.

Општи привредни застој тешко је погодио Ниш, који се развијао у индустријском правцу јер је обим трговине био сужен близином Београда и Скопља. Криза је тешко погодила нишку индустрију јер она није располагала солидним капиталом. У овој години затворена су четири предузећа: две фабрике коже и две фабрике ципела, а предата је другом власнику предioniца памука и закушпу са стране фабрика пива. Сва ова предузећа била су својина банака од којих су две пале под стечај: *Индустијско-џромейна банка*, која је већ била под нагодбом и *Нишка џировачка банка*.⁴³

Стављање под стечај ових банака изазвало је опште неповерење у нишке банке, без обзира што су оне подигле ова предузећа са туђим краткорочним зајмовима. Њихови стечаји блокирали су преко 7 милиона динара улога на штењу, не рачунајући потраживања других поверилаца. Сви напори да се створе услови за веће послове били су осујећени, као и покушаји да се нађе капитал са стране. Тако је осујећено и повећање капитала *Јужноморавске банке* са ослонцем на једну страну групу. Ни нишка општина није успела да нађе финансијере за своје велике радове, па јој је репарациони материјал био смештен по магацинима или на отвореном пољу.⁴⁴

40 *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* 66, 25. mart 1925, 7.

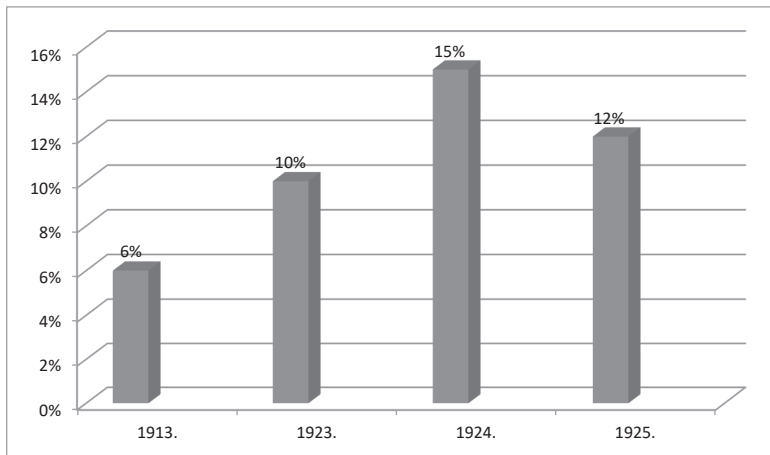
41 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXV редовном збору акционара 26. априла 1925.

42 Од 1924. године на висину одређеног пореза Министарству трговине и индустрије почеле су да стижу жалбе на висину одређеног пореза из свих области Краљевине СХС. Стога је министар трговине и индустрије упутио министру финансија 9. септембра 1924. године молбу да се тај проблем реши (Бецић 2002, 138).

43 Стечај над *Нишком џировачком банком* отворен је 11. јула 1925. године због дуга према банци њене фабрике обућа од чак 6.240.445, 98 динара за који није постојало изгледа да буде враћен (Бецић 2014б: 333).

44 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Јужноморавске банке поднесен на XXVI редовном збору акционара 7. марта 1926.

Колико се ситуација на пољу трговине променила у односу на две године раније види се и по томе што је комисиони лагер *Акционарској друшћива за извоз и увоз Прашке кредитне банке и Бохемије* из Прага учествовао 1923. године у робном одељењу *Јужноморавске банке* са робом у вредности од чак са 2.683.495 динара, а да је 1925. године *Јужноморавска банка* била приморана да ради на затварању овог свог одељења.⁴⁵ Иако је њено робно одељење било једина трговина у својој области која је слала своје путнике од Цариброда до Крајева и од Зајечара-Параћина до Ристовца, била је принуђена да своје магацине почетком 1926. године изнајми фирми *Браћа Голдшијајн*. Робно одељење престало је да функционише од 1. марта, а планирано је да се у потпуности ликвидира до краја 1926. године.⁴⁶

Графикон 1. Дивиденда акционара *Јужноморавске банке* (*Compass* 1926: 234)

Ликвидација робног одељења учинила је Банку мање ликвидном него што се једном новчаном заводу могло допустити. Управа је наишла на потешкоће приликом наплате потраживања према Округу нишком и Општини нишкој код којих је само утврђивање рачуна трајало преко годину дана. Банци је на тај начин било блокирано преко милион динара, а нису адекватном брзином могли да наплате ни потраживања по текућим рачунима ни есконтованим меницама, док је од Банке захтевана брза исплата без обзира на величину суме.⁴⁷

У моментима када се *Јужноморавска банка* налазила на прекретници у свом половању дошло је до промене дела банчине управе, тако да се у Управном одбору од 1925. године налазио Карло Кантони, а од 1926. године Соломон Демајо, док је

45 Ова мера показала се закаснелом. Осим поменутих нишких банака, услед инвестиција у трговину и индустрију, под стечај су пале: *Уједињена банка* из Београд, *Београдска комисиона банка*, *Балканска банка* из Загреба, *Банка Никола Бошковић и Комп. А. Д.* из Београда, *Славенска банка* из Загреба, *Хрвајско славенско посјодарско друшћиво* из Загреба, *Банка и шћедиона за Приморје* из Сушака. (Узелац 1928: 32-33).

46 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXVI редовном збору акционара 7. марта 1926.

47 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXVII редовном збору акционара 30. јуна 1927.

члан Надзорног одбора постао Морин Голдштајн.⁴⁸ Банчина управа била је поларизована по питању будућности ове установе, а неспоразум између чланова управе изазвао је неповерење најпре у ужим, а потом и у нешто ширим круговима, тако да су захтеви за исплату улога били осетно увећани, па се Банка први пут током свог постојања морала позивати на уговорене термине о отказима улога.

Док су код других банака у Нишу улози расли и помогли им да превазиђу тешкоће у овој установи су опали за 700.000 до 800.000 динара у односу на претходну годину. Управа је била приморана на крајњу редукуцију у трошковима, строго преиспитивање свих ставова књижења и отпис целокупног резервног фонда. Предложена је ревалоризација вредности банчиног имања које је 1920. године књижено са 251.056,13 предратних динара, док је плац у Нишавској улици продат за 55.000 динара. Вредност банчине зграде повећана је за 483.669,50 динара што је представљало законски дозвољено повећање и одговарало је стварној вредности. Укупно посматрајући, банчин губитак износио је 1.120.787,07 динара, а управа је одлагала решење о будућности завода докле год је законски могла.⁴⁹

Позив на збор акционара *Јужноморавске банке* на коме је изнет предлог да се она ликвидира упућен је 1. фебруара 1927. године (Службене новине 1. фебруар 1927, 13). Разлози за ову, најдрастичнију меру налазили су се у чињеници да је Банка изгубила више од половине своје главнице. Предлог управе да збор прихвати покретање ликвидације прихваћен је са 140 гласова за према 40 против, које је представљао Васа Мијовић. За ликвидаторе су изабрани: Славољуб Ковач, помоћник директора поште у пензији, Пандило Божиновић, предузимач, Боривоје Гојковић, адвокат приправник, Радомир Тодоровић, учитељ у пензији и Љубомир Крстић, контоарски чиновник, сви из Ниша. Како су банчина потраживања била краткорочна, одлучено је да се у сваком року тражи отплата четвртине дуга, да би се ликвидација окончала за годину дана. Исплата необезбеђеним повериоцима вршила би се тако да чим се сакупи 10% банчиног потраживања, сваком повериоцу исплати 10% од његовог потраживања.⁵⁰

Иако је изгледало да ће ликвидација *Јужноморавске банке* кренути смером који је одређен на скупштини акционара, у стварности то није било тако. Скупштини није присуствовао део акционара који је поседовао значајну количину акција. Због болести је био одсутан председник Управног одбора Љуба Јездич који је депоновао својих 3.400 акција, али није знао да ће на збору бити покренуто питање ликвидације јер се оно није налазило на дневном реду, па је самим тим покретање овог питања било супротно члану 56. Закона о акционарским друштвима.⁵¹ Уз то, Љуба Јездич навео је да се не зна како је пропала половина капитала јер биланс од већине

48 АЈ, 65-1339-2323, Записник са XXV редовног збора акционара *Јужноморавске банке* одржаног 26. априла 1925; Записник са XXVI редовног збора акционара *Јужноморавске банке* одржаног 7. марта 1926.

49 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора *Јужноморавске банке* поднесен на XXVII редовном збору акционара 30. јуна 1927.

50 АЈ, 65-1339-2323, Записник са XXVII редовног збора акционара *Јужноморавске банке* одржаног 30. јуна 1927.

51 Поменути члан је наводио да: „Одлуке зборске о питањима и предлозима, који нису објављени у дневном реду, не вреде, осим одлуке, да се други збор сазове“ (Зебић 1925: 37).

чланова управе није потписан, није тражен преглед стручњака ресорног министарства, нити је истражено како је таква штета могла настати и ко је одговоран за њу.⁵²

И члан Управног одбора Веља II. Јездић уложио је примедбу на одлуку скупштине акционара. Депоновао је својих 3.400 акција и усмено овластио свог пријатеља Косту Живановића да може гласати само у погледу биланса и бирању нових чланова управе. Није дао никакво овлашћење да гласа за ликвидацију Банке, па је стога замолио да се његови гласови за ликвидацију не рачунају.⁵³

Васа Мијовић упутио је жалбу на ову одлуку јер у *Службеним новинама* није била унета тачка дневног реда у вези са ликвидацијом. Навео је да се нико од акционара није томе надао и да је ликвидација извршена на препад. Зато је дошло до ситуације да два најкрупнија акционара, председник и потпредседник Управног одбора, обојица са преко 3.000 акција нису присуствовали јер нису знали шта остали чланови Управног одбора спремају. Мијовић је замерио и то да је годишњи биланс банке прављен на сам дан збора, а да је члан 72. Закона о акционарским друштвима налагао да се биланс састави најмање месец дана пре заказивања збора. Наведени акционари захтевали су сазивање новог збора акционара.⁵⁴

Међутим, по питању жалби из ресорног министарства стигао је негативан одговор тако да су оне одбијене као неосноване.⁵⁵

Табела 1. Главне позиције *Јужноморавске банке* (у динарима)⁵⁶

Година	Капитал	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фондови
1912.	200.000	641.745,20	294.076,30	33.359,40
1913.	200.000	621.689,00	299.860,35	33.359,40
1914.	200.000	530.710,10	301.300,25	34.065,90
1915.	200.000	521.329,10	280.500,25	34.915,90
1919.	200.000	521.329,10	279.500,25	34.915,90
1920.	200.000	500.094,10	282.096,70	34.915,90
1921.	500.000	922.284,10	849.986,85	42.179,40
1922.	2.000.000	825.807,35	1.196.616,20	127.848,26
1923.	2.000.000	1.250.388,53	2.166.584,28	220.180,10
1924.	2.000.000	1.055.015,42	2.706.522,84	294.921,62
1925.	2.000.000	1.173.740,19	2.894.669,94	352.469,39
1926.	2.000.000	864.615,41	2.049.615,74	–
1927.	2.000.000	199.886,00	1.172.770,31	–
1928.	2.000.000	192.839,81	669.457,45	–

52 АЈ, 65-1339-2323, Допис Љубе Јездића министру трговине и индустрије (без датума).

53 АЈ, 65-1339-2323, Допис Веље II. Јездића министру трговине и индустрије (без датума).

54 АЈ, 65-1339-2323, Жалба Васе Мијовића министру трговине и индустрије (без датума).

55 АЈ, 65-1339-2323, Решење министра трговине и индустрије од 3. новембра 1927.

56 АЈ, 65-1339-2323, Рачуни изравнања од 1912. до 1928.

Како је централа *Јужноморавске банке* остала без готовине и могућности да дође до новца, замолила је своје акционара у филијали у Београду, Косту Живановића и Љубу Јездића да убрзају, макар и делимично, отплату дуговања *Винер банк ферајну* и *Прашкој кредитној банци*. Од остатка дуговања осталих акционара требало је исплатити дугове код *Айрарне индустријске банке* и *Нишке акционарске шпедиторице*. Осим могућности ликвидације, акционари из Ниша понудили су и опцију да се Банка уступи њима. Као већински власници, акционари из Београда нису могли да пристану да препусте банку Нишлијама.⁵⁷

У филијали је као стално запослен био један чиновник. Она није самостално вршила никакве послове тако да књиге нису вођене. Живановић је књиге водио по рачуну Банке у Нишу, а централа је редовно извештавана о исплатама и уплатама које су вршене за њен рачун. Контролне књиге вођене су у Београду, по рачуну конзорцијума за продају робе, а рачун филијале отворен је тек пред покретање поступка ликвидације.⁵⁸

Како 1928. година није донела побољшања у привредном и финансијском животу, услови за ликвидацију нису били повољни. Ликвидациони одбор успевао је да правовремено испуњава обавезе према улагачима и повериоцима, излазећи у сусрет посебно ситним улагачима, док су наплате по свим основама судски покренуте. Намештај и велики део заостале робе продат је путем лицитације, као и банчина зграда за 670.000 динара. Сходно члану 85. Закона о акционарским друштвима на свака три месеца објављивано је рачунско стање ликвидираних позиција у *Службеним новинама*.

Покојни Љуба Јездић и Коста Живановић издали су 1. августа 1927. године по меници Карла Кантонија од 80.000 динара банчин жиро у својству издаваоца по меници за шта није постојало никакво решење управе, а ако га је и било, није било у складу са законским прописима јер од момента именовања Ликвидационог одбора, Управни одбор није могао више представљати установу. Зато је *Јужноморавска банка* морала да плати овај менични дуг који је са каматом и трошковима крајем 1928. године износио додатних 14.298 динара. Из тих разлога, Банка је тужила издаваоце гаранције и тражила надокнаду штете.⁵⁹

Ради брже наплате потраживања од државе издато је пуномоћје Ранку Трифуновићу са потребним инструкцијама,⁶⁰ а Карлу Кантонију гарантних писама у вредности од 745.000 динара обавезујућих за Банку само када и ако буде наплатила потраживања. Држава је Банци дувала чак 1.468.317,47 динара, а вредност акција од номиналних 100 пала је на свега 26,58 динара.⁶¹

57 АЈ, 65-1339-2323, Допис Јужноморавске банке својој филијали од 11. маја 1927; Допис филијале Јужноморавске банке у Београду Јужноморавској банци од 7. јуна 1927.

58 АЈ, 65-1339-2323, Допис Косте Живановића Јужноморавској банци од 24. новембра 1927.

59 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Ликвидационог одбора Јужноморавске банке поднесен на XXIX редовном збору акционара 30. априла 1929.

60 Ранко Трифуновић био је истакнути члан Народне радикалне странке који се током своје каријере налазио на месту помоћника министра унутрашњих дела, државног подсекретара у истом министарству, као и бана Вардарске бановине од 1935. до 1936. године (*Banovi Kraljevine Jugoslavije* 2019, 168-169).

61 АЈ, 65-1339-2323, Извештај Ликвидационог одбора Јужноморавске банке поднесен на XXIX редовном збору акционара 30. априла 1929.

Током периода ликвидације, Одбор је у име Банке руководио лиферовањем бензина за рачун државе, али како биланс по том питању није био пречишћен, Надзорни одбор одбио је да потпише извештај. Током 1928. и 1929. године на зборовима је долазило до отвореног сучељавања и међусобног оптуживања чланова Ликвидационог одбора и банчине управе. Ради позиционирања, на редовном збору акционара одржаном 30. априла 1929. године за нове чланове Ликвидационог одбора изабрани су: Коста Живановић, извозник из Београда, Стева Стаменковић, адвокат из Ниша, Соломон Демајо, индустријалац из Београда, Пера Јовановић, пензионер из Београда и Љубомир Крстић, адвокат приправник из Ниша.⁶² Овај потез изазвао је нове жалбе Министарству трговине и индустрије јер је смена чланова Ликвидационог одбора извршена супротно члану 83. Закона о акционарским друштвима који је прописивао да се она могла извршити само уколико чланови Одбора нису уредно вршили своју дужност (*Трговински законик* 1914: ССХХVII).

Централни сукоб одвијао се између акционара из Ниша и Београда. Акционари из Београда поседовали су далеко више акција од Нишлија, али су ови потоњи желели да понављањем збора утичу на то да се, услед великих путних трошкова, акционари из Београда не појаве, тако да се у том правцу могао сагледати неусклађени извештај Надзорног одбора у поређењу са извештајем Ликвидационог одбора. Ликвидација је утицала и на то да се на скупштинама акционара окупљало много више акционара него претходних година, када је углавном било присутно десетак људи. Сада се могло видети да је на скупштинама било присутно не само неколико пута више акционара, већ и да су они долазили из: Београда, Ниша, Паланке, Голобока, и Ђуприје.⁶³

Унутрашње расправе избијале су и у јавност, па је поверење у Банку било пољуљано, што је утицало на осетно повлачење улога. Пошто су сви улагачи били из Ниша, логично је било да би управа састављена од Нишлија једина могла да поврати поверење. Међутим, објава ликвидације пољуљала је и оно мало поверења. Ликвидациони одбор сматрао је да се гашење Банке могло избећи у два случаја: да се унесе милион динара за исплату штедиша и капитал повећа за бар два милиона динара, или да је преузме нека већа банка. Обе могућности биле су мало вероватне јер би и привремени прекид ликвидације изазвао стечај пошто би повериоци навалили на шалтере, а две, три стављене забране исплате од стране повериоца биле би довољне за суд да поново отвори стечај.⁶⁴

Решење се није могло пронаћи па је *Јужноморавска банка* и формално престала са пословањем крајем 1929. године и тиме се придружила оним новчаним заводима који су доживели свој крај услед ризичне инвестиционе политике.⁶⁵ Улагања у индустрију и трговину нису доносила брз повраћај уложеног капитала, поготово од 1925. године када је криза пословања на простору Краљевине СХС постала хронична.

62 АЈ, 65-1339-2323, Уверење министра трговине и индустрије од 11. јула 1929.

63 АЈ, 65-1339-2323, Списак дошавших акционара на XXIX редовни збор одржан 30. априла 1929.

64 АЈ, 65-1339-2323, Допис Јужноморавске банке Министарству трговине и индустрије (без датума).

65 У овој години пале су под стечај или обуставиле рад: *Нишка банка А. Д*, *Великоградскијански кредитни завод*, *Занайска кредитна банка* из Зајечара, *Дозничка привредна банка*, *Љишка банка*, *Варваринска земљорадничка банка*, *Рачанска штедионица* и *Паланачка кредитна банка* (*Економист* 1930: 200-202).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Правила Јужно-Моравске банке, Београд 1921.

Трговачки законик и специјални послови Краљевине Србије иројумачени одлукама ошине седнице и одељења Касационој суда, Београд 1914.

Compass 1926: Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslavien, Zagreb 1926.

ШТАМПА

Време, Београд 1923.

Лесковачки гласник, Лесковац 1922.

Српске новине, Београд, 1914.

Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца, Београд 1923.

Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1925-1927.

ЛИТЕРАТУРА

Banovi Kraljevine Jugoslavije 2019: Banovi Kraljevine Jugoslavije, Biografski leksikon. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“, Društvo nastavnika istorije Bačke Palanke.

Белин 1922: Иво Белин. „Око зајмова“, *Нова Европа*, 1, 22-25.

Бецић 2002: Иван М. Бецић. „Приватни новчани заводи и банкарство у Лесковцу између два светска рата“, *Историја 20. века*, 1, 133-134.

Бецић 2014а: Иван М. Бецић. „Банка „Стара Србија“, *Зборник радова Филозофској факултету*, XLIV (1), 409-427.

Бецић 2014б: Иван М. Бецић. „Нишка трговачка банка“, *Расински анали*, 12, 323-338.

Бецић 2016: Иван М. Бецић. „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915-1918“, у: *Велики рат 1914-1918: Узроци, последице, тумачења*, I, ур. Александар Растовић, Ниш: Филозофски факултет, 749-762.

Бецић 2019: Иван М. Бецић. „Последице Великог рата по нишке банке“, *Лесковачки зборник*, LIX, 207-227.

Бецић 2021: Иван М. Бецић. „Нишка индустријско-привредна банка“, *Башићина*, 54, 253-269.

Зебић 1925: Милорад Зебић. *Закони и расписи о акционарским друштвима с уједињенима и објашњењима*, Београд: без издавача.

Историја српског народа 1994: Историја српског народа VI-1. Београд: Српска књижевна задруга.

Народна банка 1934: Народна банка 1884-1934, Београд: Завод за израду новчаница.

Министарство финансија Краљевине Југославије 1938: Министарство финансија Краљевине Југославије 1918-1938, Београд: Министарство финансија Краљевине Југославије.

Митровић 1984: Андреј Митровић. *Србија у Првом светском рату*, Београд: Српска књижевна задруга.

Поповић и Мишић 1929: Новак Поповић и Душан Мишић. *Наша домаћа привреда*, Београд: Геца Кон.

Радојевић и Димић 2014: Мира Радојевић и Љубодраг Димић. *Србија у Великом рату 1914-1918, Крајка историја*, Београд: Српска књижевна задруга.

Станојевић 1928: Станоје Станојевић. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, II, Загреб: Библиографски завод д. д.

„Стање новчаних завода у 1929.“, *Економист*, 3, Београд 1930, 200-203.

Стојанчевић 1985: Владимир Стојанчевић. *Србија и српски народ за време рајха и окупације 1914–1918. године*, Лесковац: Народни музеј Лесковац.

Узелац 1928: Душан Узелац. *Инвестициона и олијиха кредитних установа*, Београд: Геца Кон.

Ivan M. BEČIĆ

SOUTH MORAVIAN BANK - NIŠ (1894 - 1929)

SUMMARY

At the end of the 19th century, a large number of local banks were established on a sheregolder basis in the Kingdom of Serbia. Among them was the Niš Cooperative for Credit and Savings. Apart from banking, this institution was also engaged in industrial affairs and was the owner of a brick factory. From 1910, the name of the institution was the Niš Credit Bureau, which operated successfully until the outbreak of the Great War.

After the end of the war, the bank changed its name again and was called the South Moravian Bank. In order to continue its operations, the Bank recapitalized and the majority owners became shareholders from Belgrade. Within her company, she also had a commodity department and was engaged in trade. Non-banking operations were dominant, which brought the bank into an unfavorable situation with the change of business conditions in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. There were losses due to this type of business, but also because they could not quickly collect receivables from the state, especially from the municipality of Niš.

The liquidation that was initiated in 1927 was caused by the losses of the goods department, but also by constant misunderstandings between the shareholders from Niš and Belgrade. Even joint decisions were not implemented, so the shareholders from Niš concluded that further joint work is impossible. That is why they wanted either they to continue working or shareholders from Belgrade. Disagreements between the members of the management and the Liquidation Board did not give a chance for the South Moravian Bank to get out of the problem, so by the end of 1929 it was shut down.

Key words: Niš Cooperative for Credit and Savings, Niš Credit Bureau, South Moravian Bank, brick factory, commodity department, liquidation.

